

ΑΙ ΑΓΙΟΓΡΑΦΙΑΙ ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΠΥΛΗΣ ΤΟΥ ΑΔΡΙΑΝΟΥ

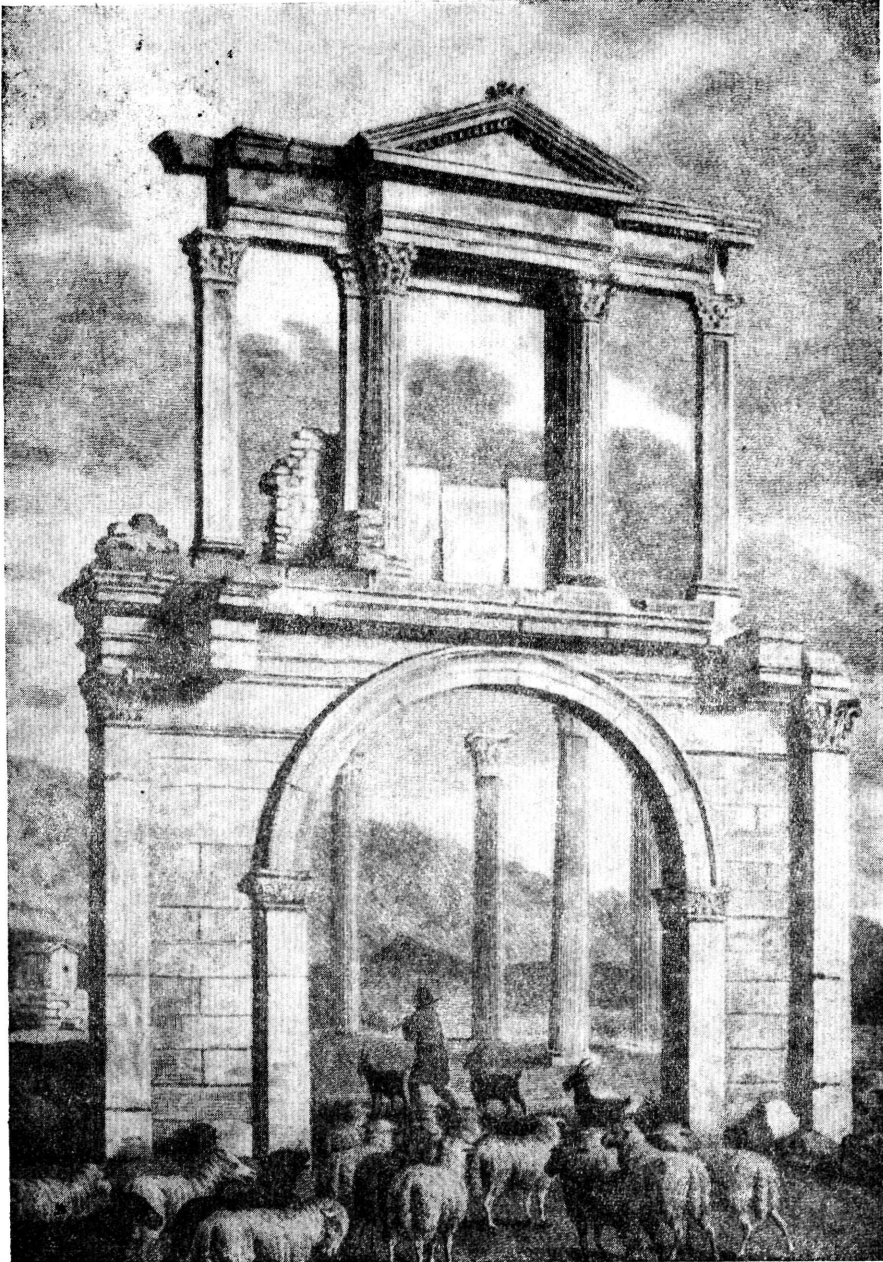
Ἡ κατὰ τὴν Β. Δ. γωνίαν τοῦ ἐν Ἀθήναις ναοῦ τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς ὀρθομένη μαρμαρίνη ἀψίς, γνωστὴ κατὰ μὲν τὸν μεσαίωνα ὡς *καμαρόπορτα τῆς βασιλοπούλας*, σήμερον δὲ ὡς Πύλη τοῦ Ἀδριανοῦ, ἀνεγερθεῖσα κατὰ τὸ 1ον τέταρτον τοῦ 2ου μ. Χ. αἰῶνος εἰς ἀνάμνησιν μιᾶς τῶν εἰς Ἀθήνας ἐπισκέψων τοῦ φιλέλληνος Ρωμαίου αὐτοκράτορος Ἀδριανοῦ, παρουσιάζει τὸν ἀπλούτερον τύπον θριαμβευτικῆς ἀψίδος. Ἀποτελεῖται πράγματι ἐκ μιᾶς μόνον ἰσογείου ἡμικυκλικῆς τοξωτῆς διόδου, διαμέτρου 6.20 μ. καὶ ἐνὸς ὑπεράνω αὐτῆς, εἰς ὕψος 10.15 μ. ἀπὸ τοῦ ἐδάφους, ἐπικαθημένου «ἀττικοῦ», ἀπαρτιζομένου ἐκ τριῶν συνεχομένων παραθυροειδῶν ἀνοιγμάτων, ὧν τὸ μέσον, φρασσόμενον διὰ λεπτῆς πλακῶς, ἐξήρητο ὑπὲρ τὰ πλάγια διὰ δύο προεχόντων κορινθιακῶν ἡμικυκλικῶν σχηματιζόντων μετὰ τοῦ ὑπερθεῖν αὐτῶν θριγκοῦ καὶ ἀετώματος, εἰδὸς τι ναῖσκου (aedicula) (εἰκ. 1).

Ἐκατέρωθεν τῆς ἰσογείου διόδου ὑπῆρχον ἄλλοτε κατ' ἀμφοτέρας τὰς παρειαῖς ἀνὰ εἷς ἐν ἐξοχῇ κορινθιακὸς κίων ὑποβαστάζων ἐλαφρὸν θριγκόν, συνενούμενον καθέτως πρὸς τὸν θριγκὸν τοῦ τοίχου τῆς ἀψίδος (εἰκ. 1). Σήμερον οἱ κίονες οὗτοι δὲν σώζονται πλέον, τεκμαιρόμεθα ὅμως ἀσφαλῶς τὴν ποτὲ ὑπαρξίν αὐτῶν ἀφ' ἐνὸς ἐκ τῶν σωζομένων τμημάτων τῶν βάθρων των καὶ ἀφ' ἐτέρου ἐκ τῶν σαφῶν σημείων συναρμογῆς τοῦ θριγκοῦ των πρὸς τὸν θριγκὸν τοῦ ἐκατέρωθεν τῆς ἀψίδος τοίχου (εἰκ. 1). Ὅμοιοι ἀλλὰ μικρότεροι ἐν ἐξοχῇ κορινθιακοὶ κίονες ὑπῆρχον καὶ εἰς τὰ ἄκρα τοῦ ἀττικοῦ συνδεόμενοι διὰ τοῦ θριγκοῦ των πρὸς τὸν θριγκὸν τοῦ ἀττικοῦ. Σήμερον καὶ οἱ ἄνω οὗτοι κίονες δὲν ὑπάρχουν πλέον, ἢ δὲ ἀπουσία τοῦ θριγκοῦ των ἐπέφερον ἐξασθένησιν τῶν ἄκρων τοῦ ἀττικοῦ, ἐνεκα τῆς ὁποίας παρέστη, τὸ 1948, ἀνάγκη ἐπεμβάσεως τῆς τότε ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ γράφοντος τελούσης Ὑπηρεσίας Ἀναστηλώσεων τοῦ Ὑπουργείου Θρησκευμάτων καὶ Ἐθνικῆς Παιδείας. Κατεσκευάσθη λοιπὸν τότε, χάριν τῆς εἰρημένης στερεώσεως τοῦ ἀττικοῦ, σχετικὸν ἰκρίωμα, τοῦ ὁποίου ἐπωφελθεῖς ἐξήτασα πληρέστερον καὶ τὸ ἔλον ἀττικόν.

Διὰ τῆς ἐξετάσεως ταύτης διεπιστώθη, ὅτι ὀλόκληρος ἡ βόρειος παρειαὶ τοῦ «ναῖσκου» τοῦ ἀττικοῦ, ἦτο κεκαλυμμένη δι' ἀγιογραφιῶν¹, τὰ χρώματα τῶν

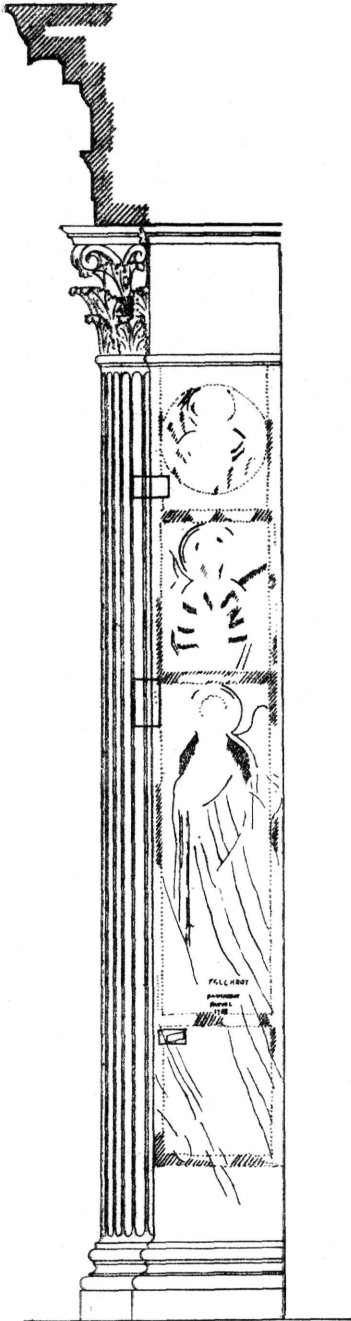
1) Τὴν ὑπαρξίν εἰχὼν ζωγραφίας εἰς τοὺς ἄνω τοίχους τῆς Πύλης εἶχεν ἐπισημάνει, ἤδη ἀπὸ τοῦ 1776, ὁ R. Chandler (Travels in Greece, Oxford 1776, σ. 76) καὶ κατ' αὐτὸν ἀργότερον καὶ ὁ ἡμέτερος Κυρ. Πιττάκης (βλ. K. S. Pittakys, L'ancienne Athènes, Athènes 1835, σ. 174). Οὐδεὶς ἕως τούτων ἀναφέρει ποῦ ἀκριβῶς εὑρίσκοντο αἱ ζωγραφίαι καὶ τί εἰκόνιζον αὐταί.

δποίων ἐτέθησαν ἀπ' εὐθείας ἐπὶ τοῦ μαρμάρου¹. Ἐκ τῶν χρωμάτων ὅμως τοῦ-

Εἰκ. 1. Σχέδιον τῆς Πύλης τοῦ Ἀδριανοῦ ὑπὸ Stuart καὶ Revett (1751).

1) Ἄλλο παράδειγμα ζωγραφήσεως ἀγιογραφιῶν ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν μαρμαρίνων ἐπιφανειῶν καοῦ ἐπὶ Τουρκοκρατίας παρέχει ὁ ἐν Ἀθήναις ναὸς τῆς Παναγίας τῆς Γοργοεπηκόου

Είχ. 2. Σχέδιον τῶν ἐπὶ τοῦ ἀττικῷ τῆς Πύλης λειψάνων ἀγιογραφιῶν.

(Ἄγ. Ἐλευθερίου). Σήμερον αἱ τοιχογραφίαι αὐταὶ ἔχουσι τελείως ἐξαλειφθῆ, ἀναφέρεται ὁμοίως

των διατηρήθησαν σήμερον λείψανα μόνον τοῦ βαθέως ἐρυθροῦ ἤτοι τοῦ βώλου, ἐπειδὴ οὗτος ἀντέχει πολὺ περισσότερον τῶν ἄλλων χρωμάτων εἰς τὰς καιρικὰς ἐπιδράσεις. Ὡς πρὸς τὴν διάταξιν τῶν ἀγιογραφιῶν παρατηρῶ, ὅτι ὁλόκληρον τὸ ὕψος τῆς παρειάς διηρέθη εἰς τέσσαρας ὀρθογωνίους ἀλλ' ἀνισοῦψεῖς πίνακας, περιβαλλομένους ὑπὸ βαθέως ἐρυθρᾶς ταινίας, πλάτους 0.045 - 0.05 μ. (εἰχ. 2). Ἐξαιρέσει τοῦ κατωτάτου πίνακος, ὅστις λόγῳ τῆς ἐκεῖ ἀπολεπίσεως τοῦ μαρμάρου οὐδὲν διασώζει ἐντὸς αὐτοῦ λείψανον εἰκόνας, πάντες οἱ λοιποὶ παρουσιάζουν ἐντὸς αὐτῶν ὀπωδῆποτε σαφῶς τὰ ἴχνη μορφῆς ἑνὸς ἁγίου. Οὕτω ἐπὶ μὲν τοῦ ἀνωτάτου πίνακος εἰκονίζεται ἐντὸς κυκλικῷ μεταλλίῳ ἅγιος ἐν προτομῇ, τοῦ ὁποίου διακρίνεται σχεδὸν ὁλόκληρος ὁ ἐξ ἀραιοῦ ἐρυθροῦ χρώματος (βώλου) προπλασμοὸς τοῦ χρυσοῦ φωτοστεφάνου, ὡς καὶ τὸ περίγραμμα τῶν ὠμων, οὐδεμίαν ὁμοίως λεπτομέρεια τοῦ προσώπου καὶ τοῦ σώματος.

Πολὺ περισσότερα ἴχνη διατηρήθησαν εἰς τὸν δεύτερον ἐκ τῶν ἄνω καὶ κατὰ τι μεγαλύτερον πίνακα. Ἐνταῦθα εἰκονίζεται καὶ πάλιν (εἰχ. 2) ἅγιος κατενώπιον μέχρι τῆς ὀσφύος, τοῦ ὁποίου διακρίνονται σαφῶς ὁ φωτοστεφάνος, τὸ περίγραμμα τῆς κεφαλῆς καὶ τμῆμα τοῦ γενείου (εἰχ. 2), ἐπὶ δὲ τοῦ στήθους χιαστὶ διασταυρούμεναι γραμμαί, ἐξ ὧν συνάγεται, ὅτι ὁ εἰκονιζόμενος γενειοφόρος ἅγιος, θὰ ἦτο ἱεράρχης, φέρων χιαστὶ πρὸ τοῦ στήθους τὸ ὠμοφόριον.

Ἀντιθέτως πρὸς τοὺς δύο ἀνωτέρους πίνακας ὁ τρίτος καὶ μεγαλύτερος (ὕψ. 1.56 μ.) εἰκονίζει ὁλόσωμον ἅγιον κατ' ἐνώπιον (εἰχ. 2). Τούτου διακρίνεται σαφῶς ὁ φωτοστεφάνος, τὸ ποδῆρες ἱμάτιον μὲ τὸν ἐκ βώλου παρὰ τοὺς ὠμούς διατηρούμενον προπλασμόν του, πρὸς δὲ τούτοις καὶ μία ἀπὸ τοῦ ἀριστεροῦ τοῦ ὠμοῦ ἐκφυομένη πτέρυξ (εἰχ. 2). Πρόκειται λοιπὸν προφανῶς περὶ ἀγγέλου, πιθανῶς

νώτατα δὲ τοῦ ἀρχαγγέλου Μιχαήλ, ὡς κατωτέρω θὰ ἐξηγήσωμεν.

Ἐκ τῆς εἰς τὸ ἄνω μέρος τῆς Πύλης ὑπάρξεως ἀγιογραφιῶν δύναται τις εὐλόγως νὰ συμπεράνη — ὡς ἤδη ἔπραξαν ὁ Chandler¹, ὁ Pittakys² καὶ ὁ Breton³, ὅτι ὀπισθεν τῆς Πύλης θὰ εὕρισκετο χριστιανικὴ ἐκκλησία, ἐρειδομένη ἀπ' εὐθείας ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς ἀψίδος, ἥτις καὶ θὰ ἀπετέλει τὴν μεγαλοπρεπῆ εἰσοδὸν αὐτῆς.

Τὴν ἀμέσως ὀπισθεν τῆς Πύλης ὑπαρξιν ἐκκλησίας ὑπεστήριζεν ἀργότερον (1895) καὶ ὁ Π. Καστριώτης⁴ στηριχθεὶς κυρίως εἰς τὸ ὅτι ὁ βυζαντινὸς περιηγητὴς Συμεὼν Καβάσιλας ἐν τῇ πρὸς Μαρτῖνον Κρούσιον ἐπιστολῇ αὐτοῦ τοῦ 1578⁵, ἀναφέρει μὲν τὴν ἐπὶ τῆς δυτικῆς ὄψεως τῆς Πύλης ἔμμετρον ἐπιγραφὴν (αἰδ' εἶσ' Ἀθῆναι Θεσέως ἢ πρὶν πόλις⁶) οὐχὶ ὁμοῦ καὶ τὴν ἀντίστοιχον αὐτῆς ἐπιγραφὴν τὴν ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς ἀψίδος, τοῦθ' ὅπερ θὰ ἐγένετο ἐπειδὴ ἡ ἀνατολικὴ πλευρὰ τῆς ἀψίδος θὰ ἀπεκρύπτετο, ἀφ' οὗ «θὰ ἀνεπαύετο ἐπ' αὐτῆς κτίσμα τι νεώτερον, ὡς δὲ ἡ παράδοσις ἀναφέρει τὸ κτίσμα τοῦτο θὰ ἦτο χριστιανικὸς ναός».

Καὶ τὸ μὲν συμπέρασμα περὶ ἀμέσου ὀπισθεν τῆς Πύλης ὑπάρξεως ἐκκλησίας προκύπτει λογικῶς ἐκ τῶν ἀνωτέρω λεχθέντων· λείψανα ἐν τούτοις τῆς ἐκκλησίας ταύτης δὲν εὐρέθησαν οὔτε κατὰ τὰς παλαιότερας, οὔτε κατὰ τὰς προσφάτως γενομένας ἐρεῦνας, εἰς τὸν ἀμέσως ἀνατολικῶς τῆς Πύλης χώρον, ἐκτός ἐὰν ταῦτα ἐννοεῖ ὁ Ρουσόπουλος⁷ γράφων περὶ «καθάρσεως τῆς Πύλης ἀπὸ τῶν ἀλλοτρίων προσθηκῶν». Ἄξιον σημειώσεως εἶναι ἐπίσης καὶ τὸ ὅτι εἰς οὐδεμίαν ἀπὸ τὰς πολλὰς διασωθείσας μέχρις ἡμῶν ἀπεικονίσεις τῆς Πύλης κατὰ

ῥητῶς ἢ ποτὲ ὑπαρξίς των κατὰ τὴν νοτιὰν πλευρὰν τοῦ ναοῦ ὑπὸ τοῦ Gaillabaud (Monuments anciens et modernes, Paris 1850, τόμ. II μέρος 1). Ζωγράφησις ἐπὶ συνήθων ἐξωτερικῶν τοίχων ἐγένετο συχνὰ κατὰ τε τοὺς τελευταίους βυζαντινοὺς χρόνους καὶ ἐπὶ Τουρκοκρατίας, ἰδιαιτέρως δὲ ἀγαπητὴ ἦτο αὕτη εἰς ναοὺς τῆς Β. Ἑλλάδος (Καστοριά ABME Δ', 1938, σ. 99 ἐξ. (Ταξιάρχης) καὶ σ. 134 (Κουμπελίδικη) τῆς Π. Σερβίας Πέτο, Bosovic, Starinar III, 1933/34, σ. 91 καὶ XVIII, 1967, σ. 100, Λιουμποστίνγια. Starinar XVIII, 1967, σ. 101) καὶ τῆς Ρουμανίας (Βορονέτς, Μολδοβίτσα, Σουτσεβίτσα κλπ.) Βλ. προχείρως A. Grabar, Roumanien (ἔκδ. Unesco 1962) πίν. 1, 5, 11, 18, 23 καὶ Σ. Κογγέαν (Ἡμ. Μ. Ἑλλ. 1925, σ. 520).

1) R. Chandler, Travels in Greece, Oxford 1766, σ. 74 : From the traces of painting on the walls above, it appears that a church has been erected against it.

2) K. S. Pittakys, L'ancienne Athènes, Athènes 1835, σ. 173 : à cette porte fut adossée une église chrétienne soutenue de l'autre côté par deux colonnes qui n'existent plus. Ὅθεν καὶ Mommsen, Athenae Christianae, Lipsiae 1868, σ. 65.

3) Ernest Breton, Athènes 2a ἔκδ. Paris 1868, σ. 263 : 'A ce monument avait été adossée une église chrétienne qui déjà n'existait plus à l'époque du voyage de Chandler. L'arc enterré alors de plus d'un mètre est aujourd'hui dégagé.

4) Τὰ Μνημεῖα τῶν Ἀθηνῶν, Ἀθήνησιν 1895, σ. 135.

5) Martinus Crusius, Turcograecia, Βιβλ. VII, Basiliae 1584, σ. 461.

6) IG II³ 5185.

7) A. E. 1862, στ. 31.

τὸν 17ον καὶ 18ον αἰ.¹ σχεδιάζεται ἐκκλησία προσεριδομένη ἐπὶ τῆς Πύλης, ἣτις πάντοτε εἰκονίζεται ὀρθομένη ἐλευθέρα. Θὰ πρέπει τούτου ἕνεκα νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ἡ ἐκ τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Καβάσιλα τοῦ 1578 ex silentio τῆς ἐπιγραφῆς συναγομένη ὀπισθεν τῆς Πύλης ἐκκλησία ὑφίστατο μὲν κατὰ τὰ τέλη τοῦ 16ου αἰῶνος κατηδαφίσθη δ' ἔπειτα, τίς οἶδεν ἕνεκα τίνος αἰτίας, ὁ δὲ χῶρος αὐτῆς παραμείνας ἀκάλυπτος ἐπὶ δύο αἰῶνας ἐπεχώσθη ἀρκετά, ὡς συνάγεται ἐκ τῶν ὑπὸ τοῦ Chandler τὸ 1776 λεγομένων², καθ' ἃ οὗτος α) διὰ νὰ εὔρη τὴν βάσιν τῆς Πύλης ἠναγκάσθη νὰ σκάψῃ εἰς βάθος³ καὶ β) διὰ νὰ ἀνέλθῃ πρὸς σχεδίασιν

- 1) 1670. Σχέδιον τῶν Ἀθηνῶν τῶν Γάλλων Καπουκίνων (Bibl. Nationale Παρισίων). H. O m o n t, Athènes au XVIIe s., Paris 1898, πίν. 39. Πρβλ. καὶ L a b o r d e, Athènes aux XVe, XVIe et XVIIe s. I, Paris 1854, ἔν. σελ. 78.
1672. Σχέδιον δημοσιευθὲν ὑπὸ Guillet (συμφώνως πρὸς τὸ σχέδιον τῶν Καπουκίνων). L a b o r d e, Athènes . . . I, . . . ἔν. σελ. 228.
1674. Σχέδιον J. Spon, Lyon 1674 (τῇ συνδρομῇ τοῦ πατρὸς Babin). O m o n t, Athènes . . . πίν. 38. Βλ. καὶ L a b o r d e, Athènes . . . I, ἔν. σελ. 182.
1674. Ὅψις τῶν Ἀθηνῶν. Πίναξ διὰ τὸν μαρκήσιον de Nointel (Μουσεῖον Chartres) O m o n t, Athènes . . . πίν. 30.
1674. Ὅψις τῶν Ἀθηνῶν. Σχέδιον διὰ τὸν μαρκήσιον de Nointel. O m o n t, Athènes . . . πίν. 32.
1675. Σχέδιον ἐν La Guilletière, Athènes 1675 (συμφώνως πρὸς τὸ σχέδιον τῶν Καπουκίνων). O m o n t, Athènes . . . πίν. 40.
1678. Σχέδιον τοῦ Spon. O m o n t, Athènes . . . πίν. 42.
1682. Σχέδιον τῶν Ἀθηνῶν (Athenae ex parte boreali) ἐν G. W h e e l e r, A Journey into Greece, London 1682. O m o n t, Athènes . . . πίν. 38.
- 1686—1687. Σχέδια τοῦ Coronelli. O m o n t, Athènes . . . πίν. 41, 43, 44.
1687. Ὅψις τῶν Ἀθηνῶν. Σχέδιον ἐν τοῖς Ἀρχείοις τοῦ Marbourg. O m o n t, Athènes . . . πίν. 33.
1687. Ὅψις τῶν Ἀθηνῶν. Σχέδιον τοῦ Verneda ἐν τοῖς Ἀρχείοις τῆς Βενετίας. O m o n t, Athènes . . . πίν. 34.
1687. Σχέδιον τοῦ Verneda ἐν Fanelli, Atene Attica, O m o n t, Athènes . . . πίν. 85.
1687. Σχέδιον ἐμπνευσμένον ἀπὸ τὸ τοῦ Verneda, ἐν Il regno della Morea sotto i Veneti, In Venetia 1687. O m o n t, Athènes . . . σ. 12.
1688. Σχέδιον ἐν Coronelli, Memorie istoriografiche del regno della Morea . . . Venetia 1688 (ἀντιγράφων τὸ σχέδιον τοῦ πατρὸς Babin). O m o n t, Athènes . . . πίν. 38.
1688. Σχέδιον C. Magni. Μιμεῖται τὸ σχέδιον τοῦ Spon (1678). O m o n t, Athènes . . . πίν. 42.
- Τέλος 17ου αἰ. Σχέδιον ἐκτελεσθὲν τῇ φροντίδι τοῦ μαρκησίου de Nointel. Recueil de la Bibliothèque Nationale. O m o n t Athènes . . . πίν. 23.
1751. J. S t u a r t—N. R e v e t t, The Antiquities of Athens III, London 1794, κεφ. 2 πίν. I, κεφ. 3 πίν. I.
1755. R. P o c o c k e's, Beschreibung des Morgenlandes, Erlangen 1755, πίν. 73.
- 2) R. C h a n d l e r, Travels in Greece, Oxford 1776, σ. 73—74.
- 3) Κεχωσμένην ἀναφέρει τὴν Πύλην τὸ 1819 καὶ ὁ D o d w e i l (A classical and topographical Tour through Greece I, London 1819, σ. 386), ἀργότερον, τὸ 1868, ὁ E. B r e t o n (Athènes 2, Paris 1868, σ. 263) ἀναφέρει ὅτι ἐπὶ Chandler ἡ ἐπίχλωσις ἦτο πλέον τοῦ ἐνός μέτρου ἀλλ' ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του εἶχεν ἀπομακρυνθῆ, ἴσως διὰ τῶν ἐργασιῶν τοῦ Ρουσοπούλου τὸ 1862.

τοῦ ἀττικοῦ μετὰ δυσκολίας κατώρθωσε νὰ προμηθευθῆ μακράς καὶ ἰσχυρὰς κλίμακας.

Δεχόμενοι τὴν ὑπαρξίν ἐκκλησίας τὸ 1578 διερωτώμεθα πότε θὰ εἶχεν αὕτη ἰδρυθῆ καὶ ἂν πρέπει νὰ ταυτισθῆ πρὸς τὴν ἐν τῇ γνωστῇ πρὸς τὸν Λατῖνον ἀρχιεπίσκοπον Ἀθηνῶν Βεράρδον βούλλα τοῦ 1209 τοῦ Πάπα Ἰννοκεντίου τοῦ Γ' ἀναφερομένην ἐκκλησίαν¹ «*beati Nicolai de Columnis*», τὴν ὁποίαν ὁ Τραυλὸς² ταυτίζει πρὸς τὴν 110 μέτρα ἀνατολικώτερον τῆς Πύλης ἀποκαλυφθεῖσαν τρίκλιτον παλαιοχριστιανικὴν βασιλικήν.

Ὅπως δὴποτε καὶ ἂν ἔχη τὸ πρᾶγμα ἡ ἐξεταζομένη ἐκκλησία καὶ μετ' αὐτῆς αἱ σχετικαὶ ἐπὶ τοῦ ἀττικοῦ ἀγιογραφίαι προκύπτουσιν ἀρχαιότεραι τοῦ 17ου αἰῶνος, ἄγνωστον ὅμως πόσον ἀρχαιότεραι τοῦ αἰῶνος τούτου εἶναι αὗται, ἐπειδὴ, λόγῳ τῆς καταστάσεως εἰς τὴν ὁποίαν εὐρίσκονται, δὲν μᾶς παρέχουσι στοιχεῖα κρίσεως.

Ἐὰν κατὰ τὰ ἀνωτέρω ἡ Πύλη ἐχρησίμευε πράγματι ὡς εἴσοδος τῆς ἐκκλησίας, τότε ὁ ἐπὶ τοῦ ἀττικοῦ εἰκονιζόμενος ἄγγελος θὰ πρέπει νὰ εἶναι ὁ συνήθως εἰς τὰς Πύλας τῶν ἐκκλησιῶν, μάλιστα κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας εἰκονιζόμενος ὡς φύλαξ αὐτῶν, ἀρχάγγελος Μιχαήλ³, ὁ δὲ ὑπεράνω αὐτοῦ εἰκονιζόμενος ἱεράρχης δυνατὸν νὰ εἶναι ὁ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τιμώμενος Ἀγ. Νικόλαος. Ἄν ὅμως δεχθῶμεν τὴν ἀνυπαρξίαν ἐκκλησίας ἐρειδομένης ἐπὶ τῆς Πύλης καὶ τὴν ὑπόθεσιν τοῦ Τραυλοῦ, καθ' ἣν ἡ ἐκκλησία τοῦ Ἀγ. Νικολάου θὰ διεδέχθη τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἀνασκαφεῖσαν παλαιοχριστιανικὴν βασιλικήν, τότε θὰ πρέπει νὰ θεωρήσωμεν, ὅτι ἡ ἐκκλησία αὕτη θ' ἀπετέλει τὸ καθολικὸν μονῆς, τῆς ὁποίας ἡ Πύλη τοῦ Ἀδριανοῦ θὰ ἐχρησίμευεν ὡς πυλῶν τοῦ περιβόλου, κείμενος εἰς ἀπόστασιν 110 μέτρων δυτικώτερον τοῦ καθολικοῦ. Ἡ λύσις αὕτη συμβιβάζεται μὲν καλύτερον πρὸς τὸν ἐν τῇ βούλλᾳ χαρακτηρισμὸν τοῦ Ἀγίου Νικολάου ὡς μοναστηρίου, ἀλλ' εἶναι μᾶλλον ἀπίθανος, λόγῳ τῆς μὴ εὐρέσεως καὶ ἄλλων στοιχείων τῆς μονῆς.

Περαιῶν τὸν περὶ τῶν ἀγιογραφιῶν λόγον θεωρῶ σκόπιμον νὰ προσθέσω,

1) Ἐπιστολὴ Ἰννοκεντίου Γ' (13 Φεβρ. 1209) : Ἐπιστολῶν Βιβλ. XI, ἐπιστ. 256. M i g n e, Patr. Lat. τ 215, στ. 1560—1561.

2) Ἰ. Τ ρ α υ λ ο ῦ, Ἀνασκαφικαὶ ἔρευναι παρὰ τὸ Ὀλυμπιεῖον, ΠΑΕ 1949, σ. 43.

3) Πβλ. Δ ι ο ν υ σ ί ο υ τοῦ ἐκ Φ ο υ ρ ν ᾶ, Ἐρμηνεῖα τῆς ζωγραφικῆς τέχνης, Πετρούπολις 1909 σ. 219. Ἐκδ. Παπαδοπούλου Κεραμέως καὶ Α. Ξ υ γ γ ὀ π ο υ λ ο υ, ΔΧΑΕ, περ. Γ τόμ. 1, 1932, σ. 18. Συνήθως εἰς τὰς θύρας τῶν ἐκκλησιῶν τῆς Τουρκοκρατίας εἰκονίζονται καὶ οἱ δύο ἀρχάγγελοι, Μιχαήλ καὶ Γαβριήλ, καὶ δὴ ἀριστερᾷ μὲν τῷ εἰσερχομένῳ ὁ Μιχαήλ, δεξιᾷ δὲ ὁ Γαβριήλ. Ἐνταῦθα ὁ ἐπὶ τῆς βορείου πλευρᾶς σωζόμενος θὰ εἶναι ὁ Μιχαήλ, ἐπὶ δὲ τῶν σήμερον τελείως ἐξαφανισθεισῶν τοιχογραφιῶν τῆς νοτίας πλευρᾶς πιθανότατα ὁ Γαβριήλ. Οὕτω καὶ εἰς τὴν Παρηγορήτισσαν β' ἡμ. 17ου αἰ., (Ἀ. Ὁ ρ λ ᾶ ν δ ο υ, Ἡ Παρηγορήτισσα τῆς Ἄρτης, Ἀθῆναι 1963, σ. 142, εἰκ. 139 Α), εἰς τὴν Μονὴν Δοχειαρίου (1568), (M i l l e t, Athos, πίν. 239, 3), εἰς τὴν Μονὴν Μυρτιάς (1712), (Ἀ. Ὁ ρ λ ᾶ ν δ ο ς, ΑΒΜΕ τ. Θ' (1961) σ. 109 καὶ εἰκ. 13) κλπ.

ἄτι εἰς τὸ κάτω μέρος τοῦ εἰκονίζοντος τὸν ἄγγελον πίνακος ἀνέγνωσα τὸ ἐξῆς χάραγμα (εἰκ. 3) :

FOUCHEROT

FAUVEL (ὑψ. γραμ. 0.016 μ.)

1782

Τὸ ὄνομα μάλιστα τοῦ Foucherot, προφανῶς λόγῳ κακῆς ἀποδόσεως αὐτοῦ κάτω, ἐπαναλαμβάνεται ὀλίγον ὑψηλότερον καθαρώτερα καὶ διὰ μεγαλυτέρων γραμμάτων (εἰκ. 2).

Πρόκειται περὶ τῶν δύο γνωστῶν Γάλλων ἀρχαιοφίλων καλλιτεχνῶν, ἦτοι τοῦ μηχανικοῦ - ἀρχιτέκτονος Foucherot καὶ τοῦ γνωστοῦ καὶ περιβοήτου ὑποπροξένου τῆς Γαλλίας ἐν Ἀθήναις Louis-Francois - Sébastien Fauvel¹. Οἱ δύο οὗτοι ἀρχαιολάτραι, διατελοῦντες ἀμφότεροι εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ κόμητος Choiseul-Gouffier, ὅταν οὗτος παρεσκευάζε τὴν ἔκδοσιν τοῦ μνημειώδους ἔργου του Voyage pittoresque de la Grèce, ἐστάλησαν ὑπὸ τούτου εἰς τὴν Ἀνατολὴν καὶ ἐπὶ δύο περίπου ὀλόκληρα ἔτη (1780 - 1782) περιήρχοντο τοὺς ἀρχαιολογικοὺς τόπους τῆς τε ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν νήσων, κατεμέτρουν καὶ ἐσχεδιάζον μνημεῖα² καὶ συνέτασσαν ποικίλους ἀρχαιολογικοὺς χάρτας καὶ προπλάσματα³.

Εἰκ. 3. Πανομοίωτον τοῦ ἐπὶ τοῦ ἄττικου χαράγματος.

Κατὰ τὰς περιπλανήσεις των αὐτὰς οἱ δύο ἰχώριστοι καλλιτέχνηαι συνήθιζον νὰ γράφουν ἢ νὰ χαράσσουν ἐπὶ τῶν μνημείων, τὰ ὁποῖα ἐπεσκέπτοντο, τὰ ὀνόματά των. Οὕτω συναντῶμεν αὐτὰ εἰς χάραγμα τοῦ νάρθηκος τοῦ ἐπὶ τοῦ Κιθαιρῶνος καθολικοῦ τῆς Μ. Ὀσίου Μελετίου⁴ καὶ εἰς ἄλλο ἐπὶ εἰκόνας τοῦ Ἀγίου Νικολάου τοῦ τεταρτοσφαιρίου τῆς κόγχης τοῦ ἱεροῦ τοῦ κυρίως ναοῦ τῆς Σπηλιᾶς Πεντέλης⁵. Καὶ τὸ μὲν χάραγμα τοῦ Ὀσίου Μελετίου φέρει χρονολογίαν 1781 τὸ δὲ τῆς Σπηλιᾶς Πεντέλης 1782, ἦτοι ὡς καὶ τὸ τῆς Πύλης τοῦ Ἀδριανοῦ⁶. Τὰ δύο τελευταῖα ταῦτα χαράγματα θὰ ἐχαράχθησαν πάντως πρὸ τοῦ τέλους τοῦ Ἰουρίου τοῦ 1782, ἄφ' οὗ εἰς τὰς 26 τοῦ μηνὸς τούτου ἀμφότεροι οἱ καλλιτέχνηαι

1) Λεπτομερῆ βιογραφίαν τοῦ Fauvel ἐδημοσίευσεν ὁ Ph. - E. Le grand ἐν *Revue archéologique* XXX (1897) σ. 41—66, 185—201, 335—404 καὶ XXXI σ. 94—103, 185—223.

2) Ὡς π.χ. Νικοπόλεως, Ἐλευσῖνος, Νεμέας, Κορίνθου, Σικυῶνος κλπ.

3) Ἀθηνῶν, Σαλαμῖνος, Ἀκτῆς Ἀττικῆς, Ἀκροπόλεως.

4) ABME τ. Ε' (1939—40) σ. 91 εἰκ. 37.

5) Κ. Λ α δ ᾱ ς, περ. Συλλέκτης 1930, σ. 154.

6) Τὸ ὄνομα Fauvel μόνον συνήντησε γεγραμμένον εἰς ἓνα τοῖχον (τῆς Π. Ἐπισκοπῆς;) Τεγέας καὶ ὁ Chateaubriand (*Itinéraire de Paris à Jérusalem*, Paris ἔκδ. Degorge—Cadot σ. 15).

